

Voorjaarsexcursie naar zuidoost Friesland

De voorjaarsexcursie van Stichting Organum Frisicum op 10 april a.s. vindt plaats in het zuidoostelijke deel van de provincie Fryslân met een uitstapje naar de aangrenzende Drentse gemeente Noordenveld. Bezocht worden orgels in Noordwolde (Van Dam, 1876), Oldeberkoop (Van Gruisen, 1787) en Oosterwolde (Vierdag, 1976). Het Drentse uitstapje betreft een bezoek aan de Koepelkerk van het gevangenisdorp Veenhuizen waar zich een orgel bevindt van de Friese orgelmaker Hillebrand (1821), oorspronkelijk gebouwd voor de Hervormde kerk te Akkrum. De ontvangst is vanaf 9.45 uur in de kerk van Noordwolde, de excursie start om 10.30 uur. Na afloop is er de mogelijkheid de in Veenhuizen gevestigde winkel van Boeijenga Music te bezoeken.

Foto: Johan Spoukema

Noordwolde

Noordwolde, Hervormde kerk.

In de in 1853 gebouwde zijbeuk werd in 1876 het eerste orgel van de kerk in Noordwolde gebouwd. De bouw werd mogelijk door een schenking van duizend gulden van mejuffrouw Maria Kuy-

Foto: Johan Spoukema

Noordwolde, Van Dam-orgel (1876).

per, de oudste dochter van ds. H. Kuyper, die hier van 1797 tot 1839 predikant was. Het orgel werd gebouwd door de orgelmakers L. van Dam en Zonen te Leeuwarden voor een bedrag van 3.400 gulden. In 1940 werd het gerestaureerd door de firma Vaas en Bron. Toen in 1967 de zijvleugel van de kerk werd verwijderd, werd het orgel naar de westzijde van de kerk verplaatst, waarbij herstellingen werden uitgevoerd door E.R. Ottes. In 2007-2008 vond een grote restauratie plaats door Orgelmakerij Bakker & Timmenga. Hierbij werd de in 1967 geplaatste Sesquialter vervangen door een Cornet 3 sterk discant, overeenkomstig de oorspronkelijke bedoeling van Van Dam. Ook werden de in 1967 verwijderde vleugelstukken weer aan het front bevestigd. De ornamenten in 'neobarokke' stijl vormen een fraai detail in het front.

Noordwolde, Hervormde kerk
Bouwer: L. van Dam, 1876
Restauratie: Bakker & Timmenga, 2008

Hoofdwerk (C-g ³)	
Bourdon	16 vt
Prestant	8 vt
Holpijp	8 vt
Octaaf	4 vt
Quintprestant	3 vt
Octaaf	2 vt
Cornet d	3 st
Trompet b/d	8 vt

Bovenwerk (C-g ³)	
Salicionaal	8 vt
Viool de Gambe	8 vt
Fluitdolce	8 vt
Fluittravers	4 vt
Gemshoorn	2 vt

Aangehangen pedaal (C-g)
Klavierkoppel, 2 afsluitingen, tremulant, windlosser
Windvoorziening: magazijnbalg met schepbalgen
Klaviatuur aan de linker zijkant

Oosterwolde, 'Het Anker'

De Gereformeerde kerk van Oosterwolde legde in 1965 contact met de orgelhandelaar H. Faber & zonen uit Dokkum.

ARIAN VAN DER MARK EN
GEERT VAN DER HEIDE

Oosterwolde, Het Anker.

Hij bood een orgel van de firma A.S.J. Dekker (bouwjaar onbekend) te koop aan van 13 stemmen, verdeeld over 2 klavieren en vrij pedaal. Hoewel de volledige dispositie niet bewaard is gebleven, worden in de archiefstukken wel registers als Vox Celeste, Trompet 8 vt en Cornet genoemd. Men werd het eens over de koop en het orgel werd geplaatst in de nieuwe Gereformeerde kerk 'Het Anker'. Al snel deden zich problemen rond het instrument voor. Het lukte de fa. Faber niet om die afdoende te herstellen, en na vier jaar besloot men advies

Oosterwolde, Gereformeerde kerk 'Het Anker'

Bouwer: H.J. Vierdag, 1976

Hoofdwerk (C-f³)

Prestant	8 vt
Roerfluit	8 vt
Octaaf	4 vt
Octaaf	2 vt
Mixtuur	4 st

Borstwerk (C-f³)

Holpijp	8 vt
Fluit	4 vt
Gemshoorn	2 vt
Quint	1½ vt
Dulciaan	8 vt
Tremulant	

Pedaal (C-f¹)

Subbas	16 vt
--------	-------

Manuaalkoppel

Koppel hoofdwerk-pedaal	
Koppel borstwerk-pedaal	

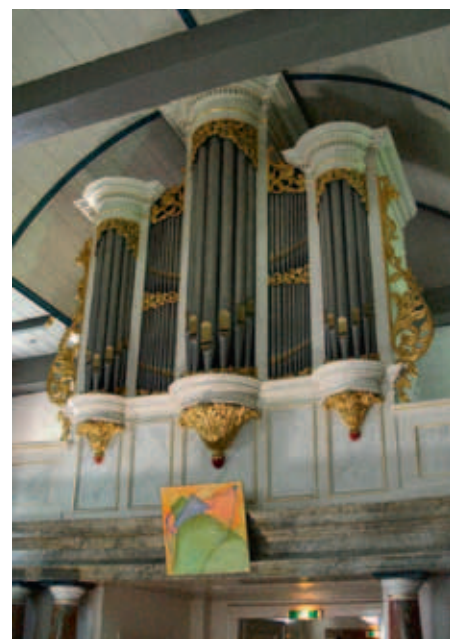
in te winnen bij de Groninger orgelmaker Mense Ruiters. Hij verklaarde het orgel als onbespeelbaar en van slechte kwaliteit. Geld uitgeven aan herstel was volgens Ruiters weggegooid geld. Er volgde een briefwisseling tussen de kerkenraad en dhr. Faber. Uiteindelijk werd de zaak geschikt, alhoewel dit nog wel enige beroering veroorzaakte in de plaatselijke krant. Vervolgens werden verschillende offertes aangevraagd voor een nieuw orgel. De keuze viel uiteindelijk op de offerte van de fa. Vierdag te Enschede. Deze firma deed een voorstel voor een orgel met 11 registers, verdeeld over 2 klavieren en vrij pedaal. Het aanbestedingscontract werd getekend op 8 juni 1973. Volgens het contract zou het orgel in februari 1975 opgeleverd worden. Echter, de fa. Vierdag kreeg te maken met ziekte waardoor achterstand ontstond in de leveringstijd. Uiteraard was de gereformeerde kerk hier niet blij mee, maar Vierdag beloofde het orgel zo spoedig mogelijk te leveren en men ging hiermee akkoord. In 1976 werd het nieuwe orgel uiteindelijk in gebruik genomen met een concert door adviseur Addie de Jong. Hij speelde werken van Sweelinck, Buxtehude, Bach, Mendelssohn, Dubois en een improvisatie. Het oude Dekker-orgel werd verkocht aan J.J. Harkema te Zuidhorn.

Het nieuwe orgel is daarna in onderhoud gebleven bij Vierdag, en nadat zij hun werkzaamheden hadden beëindigd, ging het onderhoud over op de firma BAG. Tijdens werkzaamheden aan de kerkzaal in 2008 is het orgel ingepakt. Nadien is het schoongemaakt en gestemd. Aanpassingen aan de intonatie zijn niet gedaan.

Oldeberkoop

Het eerste orgel in de kerk van Oldeberkoop werd in 1858 gebouwd door de Zwolse orgelmakers J.C. Scheuer en Zonen. Het was hun laatste werk voordat de zonen Scheuer hun bezittingen verkochten en naar Zuid-Afrika emigreerden. Het binnenwerk ging in 1913 verloren. Het jaar daarop plaatste de fa. v/h D. Ansingh & Co.

een harmonium in de Scheuer-kas. In 1919 bouwde de firma Van Dam (de laatste generatie) het huidige orgel in de oude kas. De frontpijpen van Scheuer werden daarbij opnieuw gebruikt en ook werd een aanzienlijk bestanddeel ouder pijpwerk van Albertus van Gruisen in het orgel verwerkt. Het betrof pijpwerk uit het orgel dat Van Gruisen in 1787 had gebouwd voor de Hervormde kerk van Warga, en dat in 1871 door de firma Van Dam werd ingenomen toen zij daar een nieuw orgel plaatsten. Albert van Gruisen was zeer waarschijnlijk een leerling van de befaamde orgelmaker Albert Anthoni Hinsz. Hoewel het niet geheel zeker is, mogen we ervan uitgaan dat er in ieder geval een sterke band tussen beide orgelmakers bestond. Zeker naar het einde van Hinsz' leven toen Van Gruisen regelmatig een opdracht van Hinsz over omdat deze zich te ziek of te oud voelde. Hinsz leed vermoedelijk aan de ziekte van Parkinson. Dit kan onder meer worden afgeleid uit het steeds onstabielere wordende handschrift van Hinsz. De beide orgelmakers hebben elkaar in ieder geval goed gekend, en Hinsz zal zeker goed op de hoogte zijn geweest van Van Gruisens vakmanschap, anders had hij hem niet als vervanger aangeraden.

Oldeberkoop, Hervormde kerk.

Oldeberkoop, Hervormde kerk
 Bouwer: kas: J.C. Scheuer en
 Zonen, 1858; binnenwerk: L. van
 Dam en Zonen, 1919

Manuaal (C-g³)

Bourdon d	16 vt	(1787)
Prestant	8 vt	(bas 1858, disc. 1988)
Holpijp	8 vt	(C-H 1919, rest 1787)
Octaaf	4 vt	(1787)
Fluit	4 vt	(1787)
Quint	3 vt	(30 pijpen 1787, rest 1988)
Octaaf	2 vt	(1988)

Aangehangen pedaal

Toonhoogte: bijna ½ toon boven normaal
 Stemming: gelijkzwevend gestemd

Veenhuizen, Koepelkerk.

Foto: Gerco Schaap

Veenhuizen, Koepelkerk
 Bouwer: J.A. Hillebrand, 1821,
 voor Akkrum
 Restauratie: Bernhardt Edskes, 2005

Hoofdwerk (C-f³)

Prestant	8 vt
Holpijp	8 vt
Viola di gamba d	8 vt
Octaaf	4 vt
Fluit d'amour	4 vt
Quint	3 vt
Superoctaaf	2 vt
Mixtuur	3-4 st
Trompet b/d	8 vt

Rugpositief (C-f³)

Fluit Does	8 vt
Prestant	4 vt
Quint	3 vt
Woudfluit	2 vt
Terts	1 3/5 vt

Pedaal (C-g)

Subbas	16 vt
--------	-------

De ligging van het pedaal wijkt af van de normale ligging.

Het pedaal is permanent aangehangen aan het hoofdwerk.

Er is geen manuaalkoppel. Bij de restauratie werd uitgegaan van toevoegingen die geen inbreuk deden aan het oorspronkelijke instrument. Daarom is bijvoorbeeld de rugwerkbas ook niet dieper gemaakt.

Alle registers van het rugwerk zijn nieuw, behalve de bas van de Prestant 4 vt (C-h³).

Eveneens is de Trompet 8 vt en een deel van de Mixtuur gereconstrueerd.

Het overige pijpwerk is nog geheel origineel.

Een deel van het Van Gruisen-pijpwerk uit Warga kreeg een nieuwe bestemming in een eenklaviers orgel dat Van Dam voor de Afscheiden gemeente in Dokkum bouwde. Dit instrument werd in 1918 vergroot en gemoderniseerd. Bij die gelegenheid werd het Van Gruisen-pijpwerk verwijderd; een jaar later werd dit pijpwerk verwerkt in het orgel van Oldeberkoop. Op het Van Gruisen-pijpwerk zijn zowel inscripties 'warga' als 'dokkum' gevonden.

Het Oldeberkoopse orgel kreeg 6 stemmen, geheel naar de smaak van die tijd met veel 8-voets registers (3 van 6) en slechts 2 viervoeten. De Prestant 8 vt was aangevuld met pijpen uit de Quint 3 vt van Van Gruisen.

In 1975 werd door H. Dantuma een Octaaf 2 vt toegevoegd aan de dispositie. Deze paste echter minder goed in het klankbeeld.

In 1988 is het orgel gerestaureerd en gewijzigd door de Mense Ruiter Orgelmakers te Zuidwolde. De windvoorziening, windlade, klavieren en de mechanieken werden hersteld, de dispositie werd gewijzigd naar het klankbeeld van Van Gruisen. De Violon 8 vt van Van Dam keerde niet in het orgel terug en kreeg een nieuwe bestemming in het Van Dam-orgel (1908) in de Hervormde kerk van Middenbeemster.

Veenhuizen

Veenhuizen kent twee fraaie kerkgebouwen: de neogotische rooms-katholieke kerk en de achtkantige Koepelkerk met koepelgewelf, Toscaanse zuilen en buitengewoon fraaie akoestiek. Het lijkt alsof het orgel in de Koepelkerk voor deze locatie is gemaakt, maar dat is niet het geval. Het is gebouwd door J.A. Hillebrandt te Leeuwarden voor de Hervormde kerk in Akkrum in 1821. Omdat het orgel daar te klein werd bevonden en men bovendien middels een legaat over de middelen beschikte om een groter instrument te laten vervaardigen door Petrus van Oeckelen, werd het orgel al in 1856 gedomonteerd en voor het dubbele bedrag waarvoor Van Oeckelen het had overgenomen van de Akkrummers weer doorverkocht aan de Hervormde gemeente in Veenhuizen. Voor een uitgebreide historische beschrijving zie www.orgelsindrenthe.nl en het artikel van Dirk Molenaar in *de Orgelvriend* van april 2006.

Het orgel is in 2005 gerestaureerd en uitgebreid door Bernhardt Edskes. Daarbij kreeg het pedaal een eigen register en werd het tot dan toe loze rugpositief bezet met 5 registers. Curieus is dat de frontpijpen van het rugpositief al waren geïntoneerd en gestemd. Het moet dus ooit de bedoe-

ling zijn geweest om het rugpositief bespeelbaar te maken.

Na afloop bestaat de mogelijkheid de in Veenhuizen gevestigde winkel van Boeijenga Music te bezoeken. Deelnemers aan de voorjaarsexcursie genieten korting op een drietal uitgaven: de dvd *Gevangen in muziek*, dubbel-cd en boekje *De orgels van Ooststellingwerf* (Arian van der Mark) en de cd *Handel & Friends*. Bijzonderheden op www.boeijengamusic.com.

BRONNEN

Brochure over de Bonifatiuskerk in Oldeberkoop.
 Programmaboekje concerten Veenhuizen.
 Encyclopedie *Het Historische Orgel in Nederland*.
 Jan Jongepier, *5 eeuwen Friese orgelbouw, een schoone voorraad waarlijk*.
 Kerkelijke archieven.

